

*Козаченко О. В.,**д. ю. н., завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін**Відокремленого структурного підрозділу**«Миколаївський інститут права НУ «Одеська юридична академія»*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ

Анотація. Досліджуються змістовні характеристики системи функцій права, які реалізуються через функції системи кримінально-правових заходів та кримінальної відповідальності. Аналізуються структурні та змістовні характеристики функцій, які реалізуються в процесі застосування заходів кримінально-правового впливу на кримінальні практики в різних формах свого існування.

Ключові слова: функції права, функції системи кримінально-правових заходів, кримінальні практики, структура функцій, зміст функцій заходів впливу.

Постановка проблеми. Сучасна наука кримінального права визначається пошуком дієвих і ефективних форм впливу на поведінку особи, яка вчинила як злочинне, так і об'єктивно протиправне діяння. В умовах сьогодення кримінальне законодавство характеризується певним різноманіттям правових прийомів і способів впливу з метою кари, виправлення, попередження злочинної діяльності. У той же час подальшого дослідження вимагають функціональні характеристики заходів впливу, орієнтовані на перевиховання, надання медичної допомоги і лікування особи, здійснення реституційно-компенсаційного впливу, підвищення ефективності превентивно-профілактичної діяльності, обумовленості здійснення реабілітаційно-заохочувального впливу. За таких умов існує необхідність комплексного теоретичного дослідження функцій, які реалізуються в процесі застосування системи кримінально-правових заходів.

Кримінально-правова наука робить перші кроки у напрямку розбудови теоретично обґрунтованої системи кримінально-правових заходів, яка, з одного боку, здатна забезпечити необхідний і достатній вплив на кримінальні практики в різноманітних формах їх прояву, а з іншого – відповідає принципам функціонування правової та соціальної держави.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Ступінь розробленості проблеми визначення функціональних характеристик системи кримінально-правових заходів визначають праці вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: Л. В. Багрій-Шахматова, Б. Т. Базилєва, Ю. В. Бауліна, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. К. Гришука, Т. А. Денисової, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнецової, М. І. Панова, А. А. Піонтковського, С. В. Познишева, О. Л. Ременсона, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, К. А. Сича, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса,

М. І. Хавронюка, Н. М. Ярмиш та багатьох інших, які в процесі дослідження статичних (суттєвих та змістовних) характеристик кримінально-правових заходів не оминали увагою динамічні (функції) властивості останніх.

Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що слово «функція» походить від латинського «functio» – діяльність, обов'язок, робота, призначення [8, 706]. Із філософської точки зору, яка склалась у зв'язку із застосуванням терміна, передуючи юриспруденції, функція являє собою внутрішні та зовнішні зв'язки певної системи, які є стабілізуючим фактором, що забезпечує відносну стабільність самої системи і зв'язків з іншими системами. Таким чином, функція у філософському значенні – це зовнішні прояви внутрішніх властивостей будь-якого об'єкта чи явища у певній системі відносин. Активне застосування терміна «функція» в теорії держави і права забезпечило формування юридичного поняття, яке здебільшого трактується як основний напрямок, предмет і зміст державно-правової діяльності (впливу), яка визначає інструментальну придатність держави і права. Так, укладачі юридичної енциклопедії функції права характеризують як напрями або види впливу права на суспільні відносини, в них виражається роль і призначення права в суспільстві, державі, його соціальна цінність та найважливіші риси [13, 313].

Однак загальнотеоретичним рівнем свого роду експансія терміна «функції» не обмежилась, і виходячи з того, що держава і право теж розглядаються як система структурних елементів, функції держави і окремо права стали предметом самостійних роздумів представників теоретичної науки. Здатність функцій визначати інструментальну придатність систем більш низького порядку привела до використання поняття при аналізі правовідносин, юридичної відповідальності та інших правових цінностей, але вже не тільки на загальнотеоретичному, але й галузевому та інституційному [4, 120-130] рівнях.

Зазначений процес отримання філософською категорією «функція» юридичного змісту було покладено в основу традиційного аналізу функцій у їх деліктному вимірі, відповідно до якого за функціями права визнавався загальний рівень, за функціями юридичної відповідальності – особливий і за функціями кримінальної

відповідальності або кримінального покарання – окремий рівень. Такий підхід є виправданим, оскільки він вказує не просто на сукупність, а на систему функцій у процесі вирішення питання про відповідальність особи, що вчинила правопорушення, яка встановлює, по-перше, необхідну відповідність функцій більш низького порядку функціям більш високого призначення, що забезпечує створення певного правового режиму відповідальності особи, позбавленого внутрішніх протиріч; по-друге, можливість формування кожним галузевим видом відповідальності власних функціональних спрямувань, які визначаються специфікою адитивних ознак правопорушення.

Однак указаний підхід, будучи абсолютно виправданим з методологічної точки зору, вимагає коригування із змістовної, оскільки він не враховує, відповідно до положень кримінального права, існування інших, крім кримінальної відповідальності і покарання, форм «відповідей» на вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин, зокрема таких, як примусові заходи виховного і медичного характеру, примусове лікування. Крім того, слід враховувати, що відповідно до зробленого автором дослідження висновку співвідношення між поняттями «кримінальна відповідальність» і «кримінально-правові заходи» саме останні є узагальнюючою характеристикою, стає зрозумілим, що механічне перенесення досліджуваного в науці кримінального права питання функцій кримінальної відповідальності або функцій покарання на всі кримінально-правові заходи, включаючи і зазначені форми, які не можуть бути віднесені ані до відповідальності, ані до покарання, є недопустимими на підставі відсутності узагальнюючого характеру.

Враховуючи висловлені зауваження, можна зробити висновок, що система функцій, пов'язаних із застосуванням заходів впливу на особу, яка вчинила правопорушення, передбачене кримінальним законом, повинна мати такий вигляд: функції права – на загальному рівні; функції кримінально-правових заходів – на особливому рівні; функції кримінальної відповідальності – на окремому рівні. Такий підхід забезпечує можливість охопити всю систему заходів впливу на особу, яка вчинила діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, і тим самим гарантувати необхідний рівень узагальнення, і дає підстави для класифікації функцій кримінально-правових заходів у залежності від суттєвих ознак самих заходів і тих цілей, які ставляться перед функціональним призначенням заходів впливу кримінально-правової природи. Слід особливо підкреслити, що зазначена система не містить функцій юридичної відповідальності на тій підставі, що вони не можуть бути поширені на заходи, які ознаками відповідальності не наділені, а саме – інші кримінально-правові заходи, і тому не відповідають рівню запропонованого узагальнення кримінально-правових заходів.

Аналіз функцій кримінально-правових заходів як на дефінітивному рівні, так і на рівні функціональності окремих груп кримінально-правових заходів, повинен виходити з правового змісту категорії «функція» і тих структурних елементів, які утворюють систему функціонального впливу. Думається, що функція права в її абстрактному дослідженні характеризується, по-перше, предметом функціонування, по-друге, спрямованістю, тобто цілями регуляторного впливу, по-третє, змістом такої діяльності, яка характеризується формуванням одночасно відносин як матеріального, так і процесуального характеру [3, 223-224]. Слід наголосити, що така структура правової функції повністю відповідає загальному рівню застосування даної категорії, оскільки такі функції мають надгалузевий характер і повинні уособлювати достатньо високий рівень узагальнення. З переходом на особливі й окремі рівні структура функцій правового змісту не змінюється, однак може бути конкретизованою.

Під предметом функції права слід розуміти ті суспільні відносини, приведення яких у відповідність або забезпечення існування яких у відповідності до правових встановлень допускає або вимагає застосування правового впливу. Цілі функції права визначаються тим бажаним результатом, який повинен настати як результат правового впливу на суспільні відносини. Що стосується змісту функції права, то ним є суспільні відносини відмінного від предмета функціонування зразка, які уособлюють характер впливу з урахуванням підстав і процесуального порядку його здійснення. Залежно від того, яка саме властивість функції права приймається за базову, в теорії права склалося декілька підходів до дефініції функції права.

Так, професор С. С. Алексєєв зазначає, що призначення функції права – «бути напрямком правового впливу» [1, 91]. Визначення напрямку правового впливу на суспільні відносини як визначального елементу функції підтримали інші представники теоретичної науки, зокрема професори В. М. Горшенєв, Н. М. Крестовська, П. М. Рабінович, Т. М. Радько, В. М. Хропанюк, М. В. Цвік та багато їх послідовників, які досліджували функції права в контексті галузевого регулювання. Натомість ціла група теоретиків пропонує зосередитися не на основних напрямках функцій права, тобто цілях функціонування права, а на предметі функціонального впливу, оскільки саме він претендує на здатність уособлювати якісну властивість функції з урахуванням того, що «напрямок діяльності» іманентно відноситься до поняття «функція» [6, 22]. Однак вказані підходи не виключають певного поєднання, що стало підґрунтям для висновку деяких науковців про те, що під функціями права необхідно розуміти напрямок правового впливу і соціальне призначення права, яке виражається в регулюванні суспільних відносин [7, 225; 9, 241; 10, 154-157; 11, 50]. Що стосується змісту функцій права, то його аналіз у

розрізі самого поняття теоретиками не здійснюється, оскільки, по-перше, правове регулювання розглядається як самостійна інструментальна характеристика права, а по-друге, процесуальні особливості, притаманні окремим галузям права, не дають можливості здійснювати дослідження загальнотеоретичного рівня.

З урахуванням зазначених позицій, а також встановленої відсутності доцільності виділення однієї окремої властивості функції права як визначальної і можливості застосування культуро-антропологічного підходу, можна зробити висновок, що функція права являє собою основні напрямки правового впливу на суспільні відносини з метою отримання соціально значущого результату у формі захисту або регулювання таких відносин із застосуванням відповідних культурним цінностям засобів впливу, які не допускають зневажливого ставлення до особи.

Що стосується класифікацій функцій права, то в теорії права набула значного поширення така їх систематизація, відповідно до якої всі функції права можна умовно поділити на два види – загальні (загальноюридичні) та спеціальні (спеціально-юридичні) функції. У межах загальних функцій виокремлюють регулятивну й охоронну функції права; спеціальні функції характеризуються здійсненням превентивного, стимулюючого, гарантующого, відновлювального, комунікативного, ціннісно-орієнтаційного (виховного) впливу з метою отримання соціально-позитивного результату функціонування права.

Регулятивна функція права знаходить своє втілення у регулювання суспільних відносин шляхом їх нормативного закріплення у правових нормах з метою створення орієнтиру, правового еталону поведінки суб'єктів відносин, які виникають у процесі регулюючого впливу правових норм на суспільні відносини.

У межах регулятивної функції можна виокремити регулятивно-статичну і регулятивно-динамічну функції. Регулятивна статична функція характеризується нормативним визначенням змісту матеріальних норм права, якими: конкретизуються ті права й обов'язки, якими наділяється суб'єкт права; визначаються вид і характер юридичної відповідальності, яка застосовується до суб'єкта у разі невиконання покладених обов'язків або зловживання наданим правом; встановлюються види заходів правового впливу на особу; визначається загальна юрисдикція правових спорів у державі. Регулятивна динамічна функція, виражаючись у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх розвитку (динаміки) [5, 125], орієнтує на процесуальне оформлення реалізації правових положень.

Охоронна функція права полягає у такому її спрямуванні, яка орієнтує і забезпечує реалізацію правових встановлень в умовах їх загального визнання й використання та забезпечення недоторканності правових положень шляхом застосування заходів

правового впливу. Охоронна функція реалізується, у загальному вигляді, через забезпечення й гарантування виконання наданих прав і покладених обов'язків певними суб'єктами права.

Щодо спеціальних функцій права слід зазначити, що їх особливість полягає в тому, що вони визначаються з урахуванням особливостей галузевого функціонування права, однак спеціальні функції поширюються на декілька галузей права, що обумовлює їх віднесення саме до функцій права теоретичного рівня.

Підсумовуючи класифікацію функцій права, слід зазначити, що всі вказані функції реалізуються у функціях кримінально-правових заходів, отримуючи при цьому специфічний зміст, який визначається юридичною природою і особливостями кримінально-правових заходів і, в деяких випадках, забезпечуючи досягнення декількох самостійних цілей правового впливу.

Для визначення функцій кримінально-правових заходів слід виходити з такого. По-перше, культурологічний вимір кримінально-правових заходів створює умови для визначення основних властивостей предмета та спрямованості заходів. Так, цілями функціонування кримінально-правових заходів слід визнати кару, виправлення, превенцію і профілактику, перевиховання, надання медичної допомоги і лікування осіб, реституцію та компенсацію, реабілітацію та заохочення, кожна з яких є «ідеальний образ очікуваного результату у врегульованих суспільних відносинах» [12, 17]. Предмет функціонування визначається вказівкою на суспільні відносини, які виникають у процесі вчинення злочину, що посягає на систему соціальних цінностей, розбудовану на підставі визнання незаперечності природних прав і свобод людини і громадянина і властивостей національної культури.

По-друге, враховуючи мінливий характер культурологічного виміру як вчиненого діяння, так і змісту застосовуваних кримінально-правових заходів, слід визнати, що зміст діяльності в процесі здійснення функцій кримінально-правових заходів є похідним від сутності та призначення кримінально-правових заходів у різних історичних типах права, тобто функції кримінально-правових заходів є історично і культурно обумовленими. Не тільки потреба в регулюючому впливові на суспільні відносини, але й самі форми та зміст впливу визначені специфікою суспільства, його цінностями, ідеальними, об'єктивними умовами [2, 5].

По-третє, функції кримінально-правових заходів є похідними від функцій права, репрезентуючи визначальні властивості останніх і одночасно інтерпретуючи функції права, надаючи їм придатність для забезпечення досягнення власних, утилітарних цілей. Узагальнений характер функцій права забезпечує ситуацію, за якої одна функція права може формувати підвалини декількох функцій кримінально-правових заходів. Наприклад, каральна і превентивно-

профілактична функції кримінально-правових заходів задаються охоронною функцією права, конкретизуючи останню з урахуванням ознак предмета, цілей і характеру кримінально-правового впливу. У свою чергу реституційно-компенсаційна, реабілітаційно-заохочувальна функції кримінально-правових заходів визначаються регулятивною динамічною функцією права.

По-четверте, функції кримінально-правових заходів поєднані між собою, створюючи певний правовий режим правового регулювання суспільних відносин, які виникли в результаті вчинення злочину.

По-п'яте, функції кримінально-правових заходів не тільки повинні відповідати системі функцій більш високого порядку (функціям права), але й самі одночасно є шаблоном для низхідної системи функцій (кримінального покарання з судимістю та інших кримінально-правових заходів).

По-шосте, структурні елементи кримінально-правових заходів – покарання, примусові заходи медичного і виховного характеру – характеризуються наявною власною системою заходів, що забезпечує багатовекторність функціонування системи кримінально-правових заходів окремого виду (особливий рівень функціонування). Таким чином, окремий кримінально-правовий захід здатен здійснювати декілька функцій, однак тільки одна з них є репрезентативною для певного виду кримінально-правового заходу, оскільки саме для здійснення провідної функції відповідний захід набуває нормативного закріплення.

З урахуванням зазначеного та основних положень культурно-антропологічної методології можна зробити загальний висновок, що під функціями кримінально-правових заходів слід розуміти основні напрямки правового впливу на суспільні відносини, що виникають у процесі вчинення злочину або об'єктивно неправомірного діяння, які посягають на систему соціальних цінностей, сформовану на засадах незаперечного характеру визнання природних прав і свобод людини і цивілізаційного рівня розвитку національної культури з метою покарання, виправлення, превенції та профілактики, перевиховання, надання медичної допомоги і лікування осіб, усунення заподіяної шкоди, відшкодування завданих збитків та відновлення порушених прав (реституційна функція), реабілітації та заохочення, створюючи тим самим особливий правовий режим протидії злочинним проявам, який характеризується збалансуванням публічних і приватних засад здійснення кримінально-правового впливу.

Структура функцій кримінально-правових заходів, на відміну від структури функцій права, може бути представлена у більш розгалуженому вигляді і включати в себе: суб'єкти, об'єкти впливу, способи та засоби здійснення впливу, фактичні і формальні підстави для здійснення функцій, наслідки функціонального

впливу, нормативне забезпечення функціонування, правовідносини.

Суб'єктний склад функцій кримінально-правових заходів має досить складний характер, який продиктований, у першу чергу, наявністю суб'єктів, які піддаються кримінально-правовому впливові в результаті реалізації функцій кримінально-правових заходів, у другу чергу тим, що суб'єктний склад відповідних функцій утворюється участю публічних осіб і організацій у процесі реалізації функцій та тих, які здійснюють нагляд і контроль за відповідністю застосування кримінально-правових заходів. Поділ суб'єктного складу на групи має мінливий і досить умовний характер, оскільки невиконання або неналежне виконання особами, які здійснюють публічну діяльність у процесі реалізації функцій кримінально-правових заходів, своїх посадових обов'язків, тягне за собою застосування відповідних заходів до порушників кримінального законодавства.

Об'єкти впливу знаходяться в логічній єдності з фактичними та формальними підставами для реалізації функцій кримінально-правових заходів, за тих умов, що вони утворюють причинно-наслідковий зв'язок лінійного типу такого змісту: об'єктом функцій кримінально-правових заходів є суспільні відносини, які виникають у момент вчинення діяння (фактична підстава), передбаченого кримінальним законом як злочин (формальна підстава).

Способи і засоби впливу визначаються цілями, які поставлені перед кримінально-правовими засобами, з урахуванням тих обмежень, які мають характер культурних та соціальних цінностей і передбачені діючим законодавством. Наприклад, у п. п. 3.8 і 3.9 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним утриманням («Токійські правила»), визначається, що такі заходи виключають можливість залучення осіб, які відбувають покарання, до проведення медичних і психологічних експериментів або допущення невинуватеного ризику заподіяння фізичної чи душевної травми. На всіх стадіях відбування покарання повинна забезпечуватися повага до людської гідності правопорушника, до якого застосовуються не пов'язані з тюремним утриманням заходи.

Загальносоціальні та юридичні результати функціонування кримінально-правових заходів визначаються шляхом досягнення загальних і спеціальних цілей. Що стосується загальних цілей, то вони мають стратегічний характер і знаходяться у площині протидії та боротьби зі злочинністю у різних формах її прояву, розбудови соціальної і правової держави, створення належних умов для побудови суспільства нової якості – громадянського суспільства, створення стану законності і правопорядку, та деякі інші, які забезпечують функції кримінально-правових заходів соціально значущими орієнтирами. Що стосується

спеціальних цілей, то вони мають тактичний характер (кара, превенція, перевиховання тощо), оскільки їх досягнення щодо окремого правопорушника є одним із кроків для досягнення стратегічних цілей здійснення функцій кримінально-правових заходів.

Правовідносини як елемент функціонування кримінально-правових заходів відзначаються похідним характером, оскільки вони виникають виключно за умови доведеного існування суспільних відносин у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин. Правовідносини як елемент функцій кримінально-правових заходів відрізняються від відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину, за суб'єктом складом (суб'єктом прийняття рішення про застосування того або іншого кримінально-правового заходу є виключно суд, у той час суб'єктами відносин у зв'язку із вчиненням злочину є правоохоронні органи, на які покладається обов'язок щодо протидії злочинності), за змістом (права й обов'язки особи, яка вчинила злочин, відрізняються від тієї, до якої застосовуються кримінально-правові заходи), за часом виникнення (відносини у зв'язку із вчиненням злочину виникають відразу після виконання всіх дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, або вчинення замаху чи приготування до злочину, а відносини у зв'язку із застосуванням кримінально-правових заходів виникають після того, як правоохоронним органам стало відомо про факт вчинення злочину і всебічного, повного та об'єктивного дослідження доказів у справі).

Цементуючим елементом функціонування кримінально-правових заходів є закон, яким установлюються формальні підстави для застосування або відмови у застосуванні кримінально-правових заходів, види кримінально-правових заходів, умови їх застосування, процесуальне оформлення прийнятого рішення, умови його виконання тощо. Таким чином, нормативне регулювання функцій кримінально-правових заходів не обмежується виключно нормами кримінального права, а охоплює норми кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та інших суміжних галузей права на підставі конституційних приписів загального характеру.

Підсумовуючи, можна зробити **висновок**, що функції кримінально-правових заходів формують уявлення про зазначені заходи не тільки як систему прийомів і способів правового впливу на кримінальні практики, але як функціонуючу систему, яка має свої змістовні та структурні властивості.

Література:

1. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2-х т. / С. С. Алексеев. — Свердловск, 1972. — Том 1. — 394 с.
2. Бестугина М. А. Социальная обусловленность и назначение гражданско-правовой ответственности в

- современных условиях (теоретический аспект): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / М. А. Бестугина. — М., 1986. — 24 с.
3. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика / Т. А. Денисова // Університетські наукові записки. — 2006. — № 1. — С. 222 — 227.
4. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. — К.: Атіка, 1999. — 418 с.
5. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 1996. — 472 с.
6. Реутов В. П. Разграничение функций права и правового регулирования / В. П. Реутов // Правоведение. — 1974. — № 5. — С. 20 — 26.
7. Скакун О. Ф. Теория держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. — Харків: Консул, 2001. — 656 с.
8. Словарь иностранных слов / под ред. И. А. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1949. — 801 с.
9. Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М.: Норма — ИНФРА, 1998. — 320 с.
10. Теория государства и права / под редакцией Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — 672 с.
11. Теория права и государства / под общ. ред. докт. юр. наук, проф. А. С. Васильева. — Издание второе. — К., 2007. — 480 с.
12. Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве / Л. Д. Чулюкин. — Казань: Изд-во Казанского университета, 1984. — 78 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2004. — Том 6: Т — Я. — 768 с.

Козаченко А. В. Функциональные характеристики системы уголовно-правовых мер

Аннотация. Исследуются содержательные характеристики системы функций права, которые реализуются посредством осуществления функций системы уголовно-правовых мер и уголовной ответственности. Анализируются структурные и содержательные характеристики функций, которые реализуются в процессе применения уголовно-правового воздействия на уголовные практики в различных формах своего существования.

Ключевые слова: функции права, функции системы уголовно-правовых мер, уголовные практики, структура функций, содержание функций мер воздействия.

Kozachenko A. Functional characteristics of the criminal measure system

Summary. Investigates the substantive characteristics of the system of law functions that are implemented by means of the functions of the system of criminal measures and criminal penalties. Analyzes the structural and substantive characteristics of functions that are realized in the process of influence of the criminal law on criminal practice in various forms of existence.

Keywords: functions of law, the functions of the system of criminal justice measures, criminal practice, structure functions, maintenance of the functions of influence measures.